

ПРОФЕСІЙНЕ ЗДОРОВ'Я В СИСТЕМІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ПРОФЕСІОНАЛА

У статті здійснено аналіз проблеми професійного здоров'я особистості. Визначено психологічний зміст і місце професійного здоров'я в системі ціннісних орієнтацій професіонала. Обґрунтовано сутність поняття «професійна аксіосфера особистості» як «цілокупності» професійних цінностей, яка складається закономірно в умовах професійного середовища й має різну особистісну значущість для становлення професіоналізму спеціаліста. Розглянуто низку субцінностей у структурі професійного здоров'я спеціаліста.

Ключові слова: професійне здоров'я, професіоналізм, професійна компетентність, ціннісні орієнтації, професійна аксіосфера особистості.

Постановка проблеми. Професійне здоров'я є значущою умовою становлення професіоналізму й професійної компетентності фахівця. Це складний і багатовимірний феномен, який інтегрує численні взаємодії людини з професійним середовищем, займає важливе місце в системі ціннісних орієнтацій професіонала. Професійна діяльність висуває до здоров'я людини підвищені вимоги (витривалість, працездатність, емоційна стійкість та ін.), тому здатність фахівця управляти своїм здоров'ям (як фізичним, так і психічним), бути психологічно готовим до реалізації такої здатності (соціальне здоров'я), сьогодні все частіше розглядається як показник професіоналізму, а невміння керувати собою, навпаки, – як одне з потенційних обмежень у діяльності працівника.

Умови сьогодення декларують розуміння того, що в динамічному й інформаційно-насиченому середовищі лише здорова людина може успішно вирішувати професійні завдання, а сам феномен професійного здоров'я розглядається дослідниками як вагомий ресурс повноцінної й професійно-спроможної особистості. Як зазначає Г.Г. Вебринна, ставлення до професійного здоров'я визначається системою індивідуальних, вибіркового зв'язків особистості з різними явищами оточуючої дійсності, зі ставленням до професійної діяльності, які сприяють або, навпаки, загрожують професійному здоров'ю спеціаліста, а також певною оцінкою індивідом свого фізичного й психічного стану [3, с. 119]. Таким чином, професійне здоров'я стає однією з основоположних цінностей фахівця, інтегративним показником розвитку психологічної компетентності в ставленні до здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійного здоров'я як цінності, його ролі в професійному середовищі привертає увагу як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Перші прояви інтересу до питань забезпечення здоров'я працівників зустрічаються у роботах американського інженера Ф. Тейлора, засновника наукової організації праці (НОП). Його концепція «економічної людини» виділяє здоров'я серед десяти важливих характеристик спеціаліста [4]. У концепції «адміністративного управління» А. Файоля серед визначених автором якостей ідеального менеджера якість «здоров'я і фізична витривалість» займає перше місце. Цікавість викликають, на наш погляд, останні

дослідження російських науковців, які визначають професійне здоров'я як базу цінності у системі професійних цінностей особистості. Зокрема, в рамках психолого-акмеологічної концепції професійне здоров'я фахівця, його цінність розглядається як важливий ресурс успішної професійної діяльності, основний показник професіоналізму спеціаліста (Р.А. Березовська, Т.Ю. Богачева, Г.Г. Вебринна, О.І. Жданов, М.В. Сокольська та ін.).

Виклад основних положень. Ціннісні орієнтації є важливим механізмом регуляції професійної діяльності, оскільки саме вони детермінують професійну поведінку, забезпечують зміст та професійну спрямованість спеціаліста, надають сенс професійній діяльності в цілому [1]. Зважаючи на це, цінність професійного здоров'я визначається сформованістю розуміння працівником його змісту та значущості для забезпечення високої ефективності професійної діяльності та збереження довголіття фахівця. Те, що професія впливає на тривалість життя людини, є незаперечним фактом. За даними зарубіжних дослідників низька задоволеність працею й низький соціальний статус, який цілком залежить від професійного статусу, є найбільш значущими факторами смертності від серцево-судинних захворювань. Окрім того, якщо людина виявиться невдахою у професійному виборі, то перспективи її життєвих успіхів і бадьорого настрою сумнівні. Водночас, досить імовірно, що жити вона буде «мляво», у неї нерідко буде знижений тонус, вона буде «скидати» негативне самопочуття, своє невдоволення на сім'ю й оточуючих людей. Зауважимо, що професійна діяльність особистості – це складна полісуб'єктна, полімотивована, цілісна психічна реальність.

Полісуб'єктність професійної діяльності визначається багатовимірним простором професійної діяльності, який вміщує окрім самого фахівця-професіонала інших суб'єктів професійного процесу – адміністрацію, колеги тощо. *Полімотивованість професійної діяльності* визначається розмаїттям взаємодій працівника з іншими суб'єктами професійної діяльності. Професійну взаємодію розглядають як реалізацію особистісних інтересів фахівця-професіонала, які втілені в емоційних, вольових, когнітивних та комунікативних аспектах його поведінки. *Цілісність професійної діяльності* у цьому контексті вказує на постійні, закономірні якісно-кількісні зміни у

професійному та особистісному розвитку працівника. Аналізуючи особистість в діяльності, Б.Ф. Ломов зауважує, що образ життя людини, соціальні функції, які вона виконує, забезпечують формування, трансформацію та закріплення властивостей, які утворюють її психологічний склад. Саме в процесі руху людини в системі суспільних відносин і професійної діяльності відбувається перетворення психічних процесів у психологічні властивості її особистості. Відтак, маємо право вказувати на цілісність психічної реальності професійної діяльності працівника. Суттєвий вплив на професійне здоров'я спеціаліста мають два чинники: інтенсивність кількісно-якісних змін і тенденції кількісно-якісних змін [5]. Інтенсивність змін та тенденції можуть бути двох *видів*: еволюційні та динамічні; регресивні та прогресивні. На основі такого поділу вітчизняний дослідник Д. Дзвінчук розглядає чотири основні *форми розвитку фахівця у професійній діяльності*: еволюційно-регресивну, динамічно-регресивну, еволюційно-прогресивну та динамічно-прогресивну [5]. Втім, саме еволюційно-регресивна та динамічно-регресивна форми стають негативними факторами впливу на професійне здоров'я фахівця. Зокрема, *еволюційно-регресивну форму розвитку професіоналізму* пов'язують із перетвореннями, які характерні для змін, що корелюють із психологічними обмеженнями людини, які пов'язані зі старінням. Дійсно, у зрілому віці людина має певні *особливості щодо специфіки її психологічної активності*. Так, залежно від стадії розвитку у *фахівця* можуть розвинути: *почуття ізоляції, відчуття того, що ні на кого в усьому світі вона не може покласти крім себе (рання дорослість, 20-40 років); криза середини життя* як розбіжність із мріями, цілями молодості та дійсністю (середня дорослість, 40-60 років); *егоїзм, егоцентризм, турбота виключно про себе (пізня дорослість, понад 60 років)*. Такі зміни стають причиною змін у сфері професійної поведінки людини, її непередбачуваності, а це, в свою чергу, призводить до втрати елементів професіоналізму. Водночас, якщо в житті людини не відбулися кризові явища, то втрата таких елементів відбувається поступово, еволюційно. Інший характер розвитку має місце, якщо у житті людини відбулися радикальні зміни. Наприклад, соціально-політичні процеси в нашій державі. Якщо такі зміни припадали на час між минулим і майбутнім, то інтенсивність втрати професіоналізму набуває катастрофічного характеру і визначає таку форму розвитку як *динамічно-регресивну*. Зрозуміло, що окреслені тенденції стають прямо пропорційними у визначенні психологічного змісту й місця професійного здоров'я в системі ціннісних орієнтацій фахівця. Аксиологічний аналіз феномену професійного здоров'я спеціаліста передбачає визначення його ціннісної сутності (змісту), структури й місця в «професійному світі» людини. Зауважимо, що термін «цінності» зазвичай використовують для характеристики значущості (людської, соціальної, культурної) певних явищ дійсності – як зовнішньої, так і внутрішньої. У загальному тлумаченні *цінності особистості* – це те, що для особистості є значущим, те, що наділене особли-

вим змістом і без чого не можливим є її існування як особистості. *Професійні цінності* – це те, що структурує, формує реальність професійної діяльності фахівця, визначаючи те, що для нього дійсно «існує», або «не існує» в умовах професійного середовища. Вони – «рушійна сила» становлення професіоналізму фахівця, яка спонукає його до особистісно-професійного розвитку та визначає професійні вибори.

Основними рисами цінностей особистості виступають: *підсвідомість* – безумовні, не потребують обґрунтування; *мотиваційність* – формують мотивацію; *сталість* – майже не піддаються змінам (ціннісний підхід розглядає цінності особистості як глибинне ядро людської психіки); *індивідуальність* – визначаються і залежать від індивідуально-психологічних характеристик особистості; *життєзначущість* – виявляються в усіх сферах життєдіяльності людини, в тому числі й у професійній діяльності, формуючи її особистісну індивідуальність; пов'язані із «сенсом життя» як визначаючий фактор, тобто цінності – це «сенси життя». М.С. Каган і Л.М. Столович вводять поняття «аксіосфера особистості», яке тлумачать як розуміння єдності різних виявлень ціннісної свідомості людини у вигляді ціннісних уявлень, оцінок, смаків, ідеалів, норм, канонів, образів [8]. *Професійна аксіосфера особистості* як поняття є дуже близьким за змістом поняттю «система ціннісних орієнтацій», однак більшою мірою фіксує момент стабільності, цілісності, стійкості як один із етапів розвитку й перетворення ціннісної свідомості фахівця, з одного боку, й момент необхідності в його професійному менталітеті, з іншого [1]. Однак, на відміну від поняття «система професійних цінностей», професійна аксіосфера має більш індивідуалізований характер.

Отже, *професійна аксіосфера особистості* – це не сукупність випадкових цінностей, а «цілокупність» професійних цінностей, яка склалася закономірно в умовах професійного середовища й має різну особистісну значущість для становлення професіоналізму спеціаліста. Тому аксіосфера фахівців, задіяних у різних типах професій, буде цілком різною. Ієрархічна структура аксіосфери (як особистісної, так і професійної) впливає на професійне здоров'я працівника й визначає його ціннісну сутність.

Ціннісний зміст професійного здоров'я акумулюється в ставленні спеціаліста до свого стану в умовах професійної діяльності, професійного статусу, які забезпечують успішну (достойну, прийнятну для конкретних умов) професійну діяльність. Разом зі ставленням фахівця до професійного здоров'я вибудовується система його ціннісних професійних орієнтацій, переваг, цілей, способів організації поведінки у відповідності до усвідомлених професійних мотивів без яких професійна діяльність втрачає свою успішність та сенс. За своїм змістом професійне здоров'я як цінність містить велику кількість субцінностей, які стають показником формування професіоналізму фахівця. Розглянемо окремі субцінності, які визначають ціннісну сутність професійного здоров'я спеціаліста.

Професійна ідентичність як спроможність усвідомлювати себе в якості професіонала, ідентифікувати образ «Я» з образом «Професія», становлення професійної самосвідомості. *Професійний статус* як спроможність професійного самовираження, кар'єрного зростання й подальшої професійної самоактуалізації. *Професійна мобільність* як спроможність повноцінного застосування власних професійних здібностей. *Професійний успіх* як спроможність творчої самореалізації в умовах професії. *Професійна компетентність* як спроможність до розвитку професійно важливих та особистісно-ділових якостей фахівця, які визначаються специфікою діяльності, формування професійної готовності тощо. Специфічним компонентом професійної компетентності виступає *компетентність в сфері здоров'я* яка зумовлює збереження й укріплення професійного здоров'я фахівця. *Професійна гнучкість* як спроможність фахівця легко відмовлятися від неефективних способів поведінки, прийомів мислення й емоційного реагування в умовах професійної діяльності та виробляти або приймати нові, оригінальні підходи до вирішення професійних задач. *Фрустраційна толерантність* як спроможність фахівця протистояти різного роду професійним труднощам без втрати психологічної адаптації, основу якої складає здатність адекватно оцінювати реальну професійну ситуацію з одного боку, і можливість передбачати вихід із ситуації – з іншого. Основними формами фрустраційної толерантності, на думку Л.М. Мітіної, є такі: 1) найбільш «здоровим» і бажаним варто вважати психічний стан, який характеризується, незважаючи на наявність фрустрантів, врівноваженістю, розсудливістю, готовністю використати подію, яка сталася як життєвий урок; 2) толерантність може бути виражена у напрузі, зусиллі, стримуванні небажаних імпульсивних реакцій; 3) толерантність може бути типом бравування, який у ряді випадків маскує ретельно приховуване озлоблення або смуток, зневіру; 4) фруструюча ситуація може інтерпретуватися як свого роду благодіяння, вигода, яка приносить задоволення [9, с. 90]. *Професійна спрямованість* як спроможність до реалізації професійно значущих якостей особистості, які зумовлюють її індивідуальну й типову своєрідність [6]. Професійна спрямованість як основна професійна субцінність визначає ієрархічну структуру домінуючих професійних мотивів особистості і спонукає її до самореалізації у професійній діяльності та професійному спілкуванні. На думку В.О.Ядова, *система цінностей* – це виражена в ідеальній формі стратегія поведінки, у якій мотив виступає її тактикою [10, с. 416]. «Знання про ціннісну систему» – це один із показників для прогнозування загальної спрямованості поведінки як цілеспрямованої або ж як відносно нецілеспрямованої. Автор виділяє мотиваційну активність особистості як рушійний фактор, який сприяє підвищенню життєвої активності особистості, яка, в свою чергу, містить у собі систему ціннісних орієнтацій і визначає змістову сторону спрямованості особистості та основу її світобачення [10].

У дослідженнях В.О.Ядова, Г.Ольшанського,

Л.М.Мітіної було встановлено важливі особливості професійної спрямованості фахівця:

1) ступінь відповідності ціннісних професійних орієнтацій та реальної поведінки може коливатися, тому ціннісні професійні орієнтації не завжди стають мотивами поведінки особистості;

2) коли спостерігається недостатній взаємозв'язок системи професійних цінностей і професійної спрямованості особистості (мотивів її поведінки), то це є свідченням низького рівня професійної самосвідомості особистості, який не дозволяє їй спрямувати тактичні засоби на реалізацію стратегії поведінки, на найвищі смислові інстанції – розуміння сенсу професійної діяльності. Така ситуація, в свою чергу, стає причиною професійної кризи. Отже, усвідомлення працівником системи професійних цінностей та мотивів, які йому необхідно реалізувати у своїй професійній діяльності, поведінці, спілкуванні є підвищенням рівня професійної самосвідомості та психологічною умовою розвитку професійної спрямованості.

Динаміка професійної спрямованості працівника визначається: подоланням ситуативної поведінки та мотивації (зумовлені низьким рівнем професійної самосвідомості); перебудовою мотиваційної структури особистості з предметної спрямованості на гуманістичну (визначається високим рівнем професійної самосвідомості та особистісним типом поведінки); усвідомленням системи професійних цінностей і мотивів поведінки, діяльності, спілкування [9]. За ціннісною сутністю професійне здоров'я є професійною спроможністю, тобто тим, що відповідає професійним потребам, інтересам, має позитивне значення для професіонала. Ціннісний зміст професійного здоров'я акумулюється у ставленні людини до професійного здоров'я. *Ставлення до професійного здоров'я* визначається нами як оцінка спеціалістом власного професійного здоров'я, усвідомлення його значення, а також діяльність, спрямована на зміну стану здоров'я.

Структура поняття «ставлення до професійного здоров'я» включає:

- 1) оцінку стану професійного здоров'я;
- 2) ставлення до професійного здоров'я як до однієї з основних життєвих цінностей;
- 3) діяльність щодо збереження професійного здоров'я, а саме формування культури професійного здоров'я фахівця.

Класифікація цього поняття може бути здійснена за різними основами:

- за мірою активності професійне здоров'я можна оцінити: активне – пасивне ставлення до професійного здоров'я;
- за формами виявлення: позитивне, нейтральне або негативне;
- за ступенем адекватності принципам здорового образу життя у професійній діяльності: адекватне самозберігаюче або неадекватне саморуйнуюче;
- за знаком показників: негативне або позитивне.

Висновок. Науковий аналіз феномену «професійне

здоров'я» не обмежується фізіологічними й психофізіологічними рамками. Професійне здоров'я фахівця визначають як складний феномен, який містить новітні смисли й значення в структурі професійної діяльності людини. Розуміння місця професійного здоров'я в системі ціннісних орієнтацій професіонала, його значущості в структурі професійної аксіосфери особистості, визначення його залежності від певних факторів професійного середовища, розвиток здорового образу життя у профе-

сійній діяльності є важливою складовою формування культури професійного здоров'я спеціаліста. Культура професійного здоров'я виявляється в єдності мотиваційно-ціннісних та емоційно-вольових здоров'язберігаючих установок, знань і умінь конструювання, підтримки та укріплення професійного здоров'я спеціаліста, що забезпечує продуктивне здійснення професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авчинникова С.О. Феномен здоров'я в професійній аксіосфері спеціаліста по соціальній роботі / С.О. Авчинникова // Соціальні науки: опыт и проблемы подготовки специалистов социальной работы: Материалы VI Всероссийской научно-практической конференции 11-12 апреля 2006г. / Российский государственный профессионально-педагогический университет/ Под общ. ред. К.В. Кузьмина. Екатеринбург, 2006. – Вып 1. – С. 18-22.
2. Березовская Р.А. Психология профессионального здоровья за рубежом: современное состояние и перспективы развития // Психологические исследования. – 2012. – Т. 5, № 26. – С. 12.
3. Вербина Г.Г. Качество жизни и профессиональное здоровье специалиста / Г.Г. Вербина // Альманах современной науки и образования. – Тамбов: Грамота, 2011. – № 4(47). – С. 118-120.
4. Виханский О.С. Менеджмент: Учебник / О.С. Виханский, А.И. Наумов. – 3-е изд. – М.: Гардарики, 2001. – 528 с.
5. Дзвінчук Д.І. Психологічні основи ефективного

управління: Навч. посібник. – К.: ЗАТ «НІЧЛАВА», 2000. – 280 с.

6. Дзюба Т. М. Психологія дорослості з основами геронтопсихології. Навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / Т.М. Дзюба, О.Г. Коваленко; за ред. В. Ф. Моргуна. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. – 264 с.
7. Дружилов С.А. Экология человека и профессиональное здоровье трудящихся: психологический подход / С.А. Дружилов // Международный журнал экспериментального образования. – 2012. № 12-1. – С. 15-18.
8. Каган М.С. Философская теория ценности / М.С. Каган. – СПб., 1997. – 206 с.
9. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя / Л.М. Митина. – М.: Академия, 2004. – 320 с.
10. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности / В.А. Ядов / Социальная психология. Хрестоматия. Сост. Белинская Е.П., Тихомандрицкая О.А. – М.: Аспект Прес, 2003. – С. 416-430.

REFERENCES

1. Avchinnikova, S. O. (2006). Fenomen zdorovya v professionalnoy aksiosfere spetsialista po sotsialnoy rabote [Health phenomenon in professional axiosphere of a specialist on social work]. *Sotsialnyie nauki: opyt i problemy podgotovki spetsialistov sotsialnoi raboty – Social science: experience and problems of training specialists on social work: Proceedings of the VI All-Russian scientific and practical conference*. K. V. Kuzmin (Eds.), 1, 18-22. Yekaterinburg [in Russian].
2. Berezovskaya, R. A. (2012). Psikhologiya professionalnogo zdorovya za rubezhom: sovremennoye sostoyaniye i perspektivy razvitiya [Occupational Health Psychology abroad: current state and prospects of development]. *Psikhologicheskiye issledovaniya – Psychological research*, 26, (Vols. 5) [in Russian].
3. Verbina, G. G. (2011). Kachestvo zhizni i professionalnoe zdorove spetsialista [Specialist's living standards and professional health]. *Almanakh sovremennoy nauki i obrazovaniya – Almanac of modern science and education*, 4 (47), 118-120. Tambov: Gramota [in Russian].
4. Vihanskiy, O. S. & Naumov, A.I. (2001). *Menedzhment: Uchebnyk [Management: Tutorial]* (3rd ed., rev.). Moscow: Gardariki [in Russian].
5. Dzinchuk, D. I. (2000). *Psikhologichni osnovy efektyvnoho upravlinnia [Psychological bases of effective manage-*

ment]. Kyiv: ZAT «NICH LAVA» [in Ukrainian].

6. Dziuba, T. N., Kovalenko, O.N., Morgun, V. F. (2013). *Psikhoholiiia doroslости z osnovamy herontopsykhologii [Psychology of adulthood with the bases of gerontopsychology]*. Kyiv: Vydavnychyy Dim «Slovo» [in Ukrainian].
7. Druzhilov, S. A. (2012.) *Ekologiya cheloveka i professionalnoe zdorovye trudyaschikhsya: psikhologicheskyy podkhod [Human ecology and employees' professional health: psychological approach]*. *Mezhdunarodnyi zhurnal eksperimentalnogo obrazovaniya – International journal of experiential education*, 12-1, 15-18 [in Russian].
8. Kagan, M. S. (1997). *Filosofskaya teoriya tsennosti [The philosophical theory of values]*. St. Petersburg [in Russian].
9. Mitina, L. M. (2004). *Psikhologiya truda i professionalnogo razvitiya uchitelya [Psychology of work and professional development of teachers]*. Moscow: Akademiya [in Russian].
10. Yadov, V. A. (2003). *O dispozitsionnoy regulyatsii sotsialnogo povedeniya lichnosti [On dispositional regulation of personality's social behavior]*. *Sotsialnaya psikhologiya. Khrestomatiya – Social psychology. Reading book*. Ye.P. Belinskaya, O.A. Tikhomandritskaya (Eds.). (pp. 416-430). Moscow: Aspekt Press [in Russian].

Т. М. Дзюба

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ЗДОРОВЬЕ В СИСТЕМЕ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ ПРОФЕССИОНАЛА

В статье проанализирована проблема профессионального здоровья личности. Определено психологическое содержание и место профессионального здоровья в системе ценностных ориентаций профессионала. Обоснована сущность понятия «профессиональная аксиосфера личности» как «целостность» профессиональных ценностей, которые образуются закономерно в условиях профессиональной среды и имеют различную личностную значимость для становления профессионализма. Рассмотрен ряд субценностей в структуре профессионального здоровья специалиста.

Ключевые слова: профессиональное здоровье, профессионализм, профессиональная компетентность, ценностные ориентации, профессиональная сфера личности.

T. M. Dziuba

OCCUPATIONAL HEALTH IN SYSTEM OF PROFESSIONAL'S VALUE ORIENTATIONS

The article analyzes the problem of a person's occupational health, defines psychological content and the place of occupational health in the system of a professional's value orientations. At any professional activity an employee is demanded to be enduring, capable of working, emotionally stable, etc. That is why a specialist's ability to manage his own health (both physical and mental), to be psychologically ready for the realization of this ability (social health) is often regarded as a characteristic sign of professionalism. The essence of the concept of «professional axiosphere of personality» is justified as the complex of professional values, which are developed naturally in terms of professional environment and have different personal significance for the formation of professionalism. A number of subvalues in the structure of specialist's occupational health were considered. It was concluded that the scientific analysis of the phenomenon of "occupational health" is not limited to physiological and psychophysiological framework. Occupational health of a specialist is a complex phenomenon including new meanings in the structure of a person's career. Understanding the place of occupational health in the system of a professional's value orientations, its importance in the structure of personality's professional axiosphere, the development of healthy lifestyle in professional activity, determining its dependence on certain factors of professional environment is an important part of creating the culture of specialist's occupational health. The culture of occupational health manifests itself in the unity of motivational and value as well as emotional and volitional health-saving orientations, knowledge and skills of designing, maintaining and strengthening occupational health of a specialist that provides productive professional activity.

Keywords: occupational health, professionalism, professional competence, value orientations, professional sphere of a personality.

Подано до редакції 05.06.14